

BİR FETVÂ EMİNİNİN HAYRATI: GEDİZLİ MEHMED EFENDİ'NİN VAKIF FAALİYETLERİ

CHARITABLE ACTS OF A FATWA AUTHORITY: WAQF ACTIVITIES OF GEDIZLI MEHMED EFENDI

TALİP AYAR

Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, İslam Tarihi
Anabilim Dalı, Bolu, Türkiye

Assoc. Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Divinity, Islamic History and Arts, Department of
Islamic History, Bolu, Turkey

talipayar@ibu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-6547-0447

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
5 Ocak 2020	5 January 2020
Kabul Tarihi	Date Accepted
17 Nisan 2020	17 April 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Haziran 2020	30 June 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Haziran	June
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.670606	

ATIF/CITE AS:

Talip Ayar, "Bir Fetvâ Emininin Hayratı: Gedizli Mehmed Efendi'nin Vakıf Faaliyetleri" [Charitable Acts Of A Fatwa Authority: Waqf Activities Of Gedizli Mehmed Efendi], *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 19/1 (June 2020): 339-368.

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. No plagiarism detected.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey.
All rights reserved.

Makale dosyası

Makale ses dosyası

Charitable Acts Of A Fatwa Authority: Waqf Activities Of Gedizli Mehmed Efendi

Abstract

Mehmed Efendi (d. 1253/1837) from Gediz was one of the religious scholars within his family tree. He spent his earlier life period to complete his educational life and after graduating from formal schools he undertook various significant positions in *ilmiyye* (the Ottoman religious administration). Among the duties he undertook are the professorship, regentship, judgeship and fatwa authority. Mehmed Efendi extended his interest out of scholar efforts such as joining charity and public services. For this purpose, he found a waqf (a charity organization) institution in 1212/1797. The base wakfiyah (first establishment documents) and zeyl wakfiyah (additional establishments' documents) indicate that the waqf consists of a madrasah (school), library and several other properties generating income for the waqf services. In this context, it is learned from his charter of a waqf dated 1212/1797, that he built a madrasa in Gediz, where he was born and raised and gave some income-generating resources to the foundation. Mehmed Efendi continued his charitable attitude until the last moment of his life. This is evident in the foundation charter dated 1245/1830, 1247/1832 and 1249/1833. As a matter of fact, in addition to the madrasa he had built, he incorporated his house into the foundation along with its add-ons and land. He then donated his cash savings. This time Mehmet Efendi, who was not satisfied with these, expanded the area of the madrasa he had built before and built a library and continued his charitable activities by providing books. In this respect, the scope and content of the Mehmed Efendi Foundation will be discussed. The charitable and charitable activities of Mehmed Efendi will be examined based on four charters belonging to the foundation.

Keywords: Islamic History, Gediz, Mehmed Efendi, Waqf, Endowment/Waqfiya, Madrasa.

Summary

Mehmed Efendi (d. 1253/1837) from Gediz, is one of the notable figures of Ottoman scholars that cannot be ignored. The environment in which he was born and raised contributed greatly to this position. Since his childhood, he has been in scholarly surroundings and educated himself in other fields besides religious studies. After successfully completing his education, he took his place as a professor within the scholarly class Mehmed Efendi, who

gained important experiences with the tasks he carried out in more than one madrasa, undertook not only the professorship but also the duties of a qadi (judge) and fatwa authority. With his gradually increasing knowledge, he has written many books. It is possible to have information about his life, personality, collection, works, services, fatwas, the period he lived in the light of fatwas, his social life and his Sufi approach can be learned from the works he left behind and the studies carried out by researchers today. As far as we can determine, Mehmed Efendi's waqf activities, which are not subject to research, will be revealed in this article and thus we will try to contribute to the existing information about him.

Mehmed Efendi's charitable activities are learned from the *endowment/waqfiya* documents that are part of the waqf he established. *Waqfiya's* are documents that identify what has been donated to the waqf, how they will be managed, where and to whom the revenues will be spent, who will manage the foundation, who is eligible for duties at the waqf and their rights. In this context, one *base waqfiya* and three *zeyl waqfiya's* were identified by the waqf Mehmed Efendi established. The *base waqfiya* refers to 7 Muharram 1212/2 July 1797. As for *zeyl waqfiya's*; the *first one* is dated 5 Shawwal 1245/30 March 1830; *second* on 1 Shaban 1247/5 January 1832; *third* on 1 Muharram 1249/21 May 1833.

The *base waqfiya* of Mehmed Efendi's waqf dated 7 Muharram 1212/2 July 1797 was arranged in accordance with the waqf's general template. It is seen in the *base waqfiya* that as the founder of the waqf, his first charity was to build a madrasa and taking steps to generate income in order to keep it alive. In addition, it is also possible to learn from the *waqfiya* regarding who will undertake a teaching position and how much they will earn, how much fees will be paid for the expenses of the madrasa, and the management and supervision of the foundation.

The *first zeyl waqfiya* dated on 5 Shawwal 1245/30 March 1830 constitutes the donation of Mehmed Efendi's own house. Under the condition that he and his wife are allowed to stay at home while they were alive. After their death, it was stated that said property would be rented out to generate income. It is also stated in the *waqfiya* that the income obtained from the rent is reflected in the wages of the waqf employees and spent on the expenses of the madrasa.

The *second zeyl waqfiya* dated on 1 Shaban 1247/5 January 1832 further expanded the scope of previous *waqfiya's*. This time the subject of the donation was cash money. Mehmed Efendi gave 20,000 *kuruş* of cash and pointed

out in the *waqfiya* regarding how to manage and spend it. From the income obtained, additions were made to the earnings of the officials who had been paid to as per the previous *waqfiya*. Unlike past practices, Mehmed Efendi has also allocated a share of the waqf's income to those undertaking duties outside his own waqf.

The last and the most comprehensive of the *waqfiya's* is *the third zeyl waqfiya*. *The third zeyl waqfiya* dated on 1 Muharram 1249/21 May 1833 was prepared in more detail than the previous *waqfiya's* and more people were added to the list of wage earners from the waqf. For example, the rate at which the revenues of the waqf should be evaluated to the detailed information on how to compensate for the loss when a book is lost from the library is given. Moreover, about how the education staff of Mehmed Efendi waqf and people outside the waqf who have to receive income should pray to the foundation founder and his family. It is thought that Mehmed Efendi's progressive age and the loss of all his children were instrumental in the intensification of the charity items and prayer requests in this foundation, which was written about four years before Mehmed Efendi's death.

The management, supervision, education and service staff all carried out duties within the waqf established by Mehmed Efendi. These individuals who worked in the administration of the waqf, the madrasa and its library were paid a fee from the waqf's revenues in return for their services. Furthermore, when the income and expense table of the waqf is examined, we can easily say that Mehmed Efendi has spent his property and financial resources on the waqf. However, after the death of himself and his wife, it is observed that the waqf was not well managed. Indeed, when the historical development of the waqf is followed, it is noteworthy that the waqf, which has been serving for nearly a century, has become increasingly distant from its former glory, especially after their death.

Bir Fetvâ Emininin Hayratı: Gedizli Mehmed Efendi'nin Vakıf Faaliyetleri

Öz

Gedizli Mehmed Efendi (ö. 1253/1837), ilmiyeye mensup bir ailede dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren eğitim hayatına özen göstermiş ve tahsil süreçlerini başarıyla tamamladıktan sonra Osmanlı ilmiye sahasında farklı görevler üstlenmiştir. Üstlendiği görevler arasında müderrislik, nâiblik, kadılık ve fetvâ eminiği yer almaktadır. Ayrıca Mehmed Efendi'nin kendi yazdığı ve istinsah ettiği çok sayıda eseri bulunmaktadır. Mehmed Efendi, ilmiye alanında sergilediği çabanın benzerini hayır ve iyilik faaliyetlerinde de göstermiştir. Kurumsal anlamda ilk hayrî faaliyetini, kurmuş olduğu vakıfla hayata geçirmiştir. Bu bağlamda doğup büyüdüğü Gediz kasabasında medrese inşâ ettirdiği ve vakfa gelir getirici bir takım kaynaklar vakfettiği 1212/1797 tarihli *esas vakfiyesinden* öğrenilmektedir. Mehmed Efendi, hayırsever tavrını hayatının son anına kadar sürdürmüştür. Zira o, hayır yapma imkân ve gücüne sahip olduğu her fırsatta, kurduğu vakfı zenginleştirmeye çalışmıştır. *Esas vakfiyeye* ek olarak hazırlanan 1245/1830, 1247/1832 ve 1249/1833 tarihli *zeyl vakfiyelerde* bu durum açıkça görülmektedir. Nitekim inşâ ettirdiği medreseye ilave olarak, eklentileri ve arsasıyla birlikte evini vakfa dâhil etmiştir. Ardından nakit birikimini vakfetmiştir. Bunlarla da yetinmeyen Mehmed Efendi bu kez, daha önce yaptırmış olduğu medresenin alanını genişleterek kütüphane yaptırmış ve kitap vakfetmek sûretiyle hayır faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu itibarla çalışmada, Mehmed Efendi vakfının kapsam ve içeriği ele alınacaktır. Vakfa ait dört adet vakfiye esas alınıp Mehmed Efendi'nin hayır ve iyilik faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Gediz, Mehmed Efendi, Vakıf, Vakfiye, Medrese.

GİRİŞ

Hayatı hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi edinme imkânı bulunan Gedizli Mehmed Efendi,¹ 1165/1752 yılında Kütahya'nın Gedûs/Gediz kasabasında

¹ Gedizli Mehmed Efendi'nin hayatı, kişiliği, eserleri vb. bilgiler hakkında şu kaynaklara başvurulabilir: Gedûsî Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı Bâlizâde*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3850), 472a-b (Bu eser, söz konusu kütüphanenin dijital kayıtlarında farklı isimle ve 3980-XVI demirbaş numarasıyla yer almaktadır; <https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/details?id=14577&materialType=YE&query=terc%C3%BCme-i+hayati%27s-seyyid>, Erişim 6 Temmuz 2019); Gedûsî Mehmed Efendi, *Nusretü'l-evliyâ*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3792), 143a-b (Bu eser, söz konusu kütüphanenin dijital kayıtlarında 3922-I demirbaş numarasıyla yer almaktadır; <https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/>

dünyaya gelmiştir. Aile bağları ve soy şeceresi incelendiğinde, ilmiyeye mensup bir aileden geldiği görülmektedir. Doğduğu yere nispetle Gedûsî, soyunun Hz. Peygamber'e dayanması itibariyle de seyyid olarak bilinmektedir. Tam ismi kaynaklarda; es-Seyyid Hâfız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî olarak geçmektedir. Mehmed Efendi ilk tahsiline Gediz'de başlamış, Gediz Müftüsü Merdan-zâde es-Seyyid Mehmed Efendi ilk hocası olmuştur. Küçük yaşta babasının vefatı üzerine, hocası onu yanına almış; hocasının 1183/1769'da vefatının ardından da İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a gittikten sonra bir taraftan çalışan diğer taraftan ilim tahsil eden Mehmed Efendi, bu süreçte hıfzını tamamlamış, dinî ilimlerin yanında mantık, hendese gibi ilimleri okumayı da ihmal etmemiştir. Belirli bir seviyeye gelince Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi'nin mülâzemetine girmiş ve Beyazıt Medresesi'ne müd olmuştur. Tahsil sürecini başarıyla tamamladıktan sonra 1193/1779 yılında Beyazıt Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir.

Mehmed Efendi, Beyazıt Medresesi müderrisliğinin peşi sıra; Bursa'da Mevlûdî Süleyman Efendi, Perîpeyker, Nişancı Ali Paşa ve İnce Güzel Medreselerinde müderrislik yapmıştır. Nâiblik, kısa süreli askerî kassamlık, kadılık ve en son olarak da Meşihat'te fetvâ eminliği, Mehmed Efendi'nin üstlendiği görevlerdir. Görev süresince ilmî payesi yükseltilmiş; mûsile-i Süleymâniye, Maraş mevleviyeti, Mekke, İstanbul ve Anadolu kazaskerliği payelerine nâil olmuştur. Doksan yıla yakın bir hayat süren Gedizli Mehmed Efendi 1253/1837 yılında vefat etmiş ve İstanbul Eyüp'te bulunan Murad Buhârî Dergâhına defnedilmiştir.² Tasavvufa yoğun ilgisi hatta Kâdirî tarikatına bağlılığı, hat sanatında üstün becerisi bulunan Mehmed Efendi'nin, kendi yazdığı ve istinsah ettiği çok sayıda eseri bulunmaktadır.

Vakfın kuruluş belgesi *esas vakfiyenin* düzenlendiği tarihte (1212/1797) Mehmed Efendi, Gediz'e nispeten yakın mesafede bulunan Kuşadası'nda nâiblik (1211/1796-1214/1799) yapmaktaydı. Diğer *zeyl vakfiyelerin* düzenlendiği tarihlerde (1254/1830, 1247/1832, 1249/1833) ise fetvâ eminliği

details?id=8270&materialType=YE&query=nusret, Erişim 6 Temmuz 2019); Abdullah Ceyhan, *Gedizli Hafız Mehmed Efendi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992); Abdullah Ceyhan, "Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi", *Diyanet İlmî Dergi* 29/3 (Eylül 1993), 11-24; Abdullah Ceyhan, "Gedizli Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/550-551; Abdullah Ceyhan, "Gedizli Hafız Mehmed Efendi (1165-1253 h./1751-1837 m.)", *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*, ed. Rifat Türkel (İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 1-21. Biz de Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında bilgi verirken bu kaynaklardan istifade ettik.

² Murad Buhârî Dergâhı'nda medfun diğer şahısların isimleri için bkz. Nuran Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2015), 21-25.

görevi (1242/1826-1253/1837) gibi mühim bir vazifeyi yürütmekteydi. Bütün bu önemli vazifeler ve ilmiyeye adanmış hayatla birlikte Mehmed Efendi'nin, vakıf gibi önemli bir kuruma katkı sağlamaktan geri durmadığı görülmektedir. Gedizli'den bahsederken referans aldığımız kaynaklarda ve hakkında yapılmış diğer çalışmalarda hayatına, kişiliğine, tahsiline, eserlerine, hocalarına ve hizmetlerine,³ fetvâlarına,⁴ fetvâları ışığında yaşadığı döneme ve sosyal hayata⁵ ve tasavvufî yaklaşımına⁶ değinilirken, tespitlerimize göre kurmuş olduğu vakfa ve kapsamına hiç değinilmemiş olması, bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla Mehmed Efendi'nin kurmuş olduğu vakfın vakfiyeleri esas kabul edilip, konuyla ilgili bilgi ve belgelerin temininde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Osmanlı Arşivi birinci derecede müracaat yeri görülerek çalışmamız hazırlanmıştır.

1. MEHMED EFENDİ'NİN VAKFİYESİ VE ZEYL VAKFİYELERİ

Gedizli Mehmed Efendi'nin kurmuş olduğu vakfa ait *esas vakfiye* ve üç adet *zeyl vakfiye*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 1578 numarada kayıtlı defterde yer almaktadır.⁷ Bazı sayfalarında boşlukların görüldüğü defter, toplamda otuz sekiz sayfadan oluşmakta ve ciltli olup ebat itibarıyla 24x16 cm. ölçülerinde bulunmaktadır. Yine *esas vakfiye* ve üç adet *zeyl vakfiyenin* nüshalarına, aynı arşivde yer alan başka defterlerde de rastlanılmaktadır.⁸ Belge tarihi açısından *esas vakfiye*, 7 Muharrem 1212/2 Temmuz 1797 yılına işaret etmektedir. *Zeyl vakfiyelere* gelince; *birinci zeyl vakfiye* 5 Şevval 1245/30 Mart 1830; *ikinci zeyl vakfiye* 1 Şaban 1247/5 Ocak 1832; *üçüncü zeyl vakfiye* ise 1 Muharrem 1249/21 Mayıs 1833 tarihini taşımaktadır. Ayrıca *esas vakfiyeyi* veren makam/şahıs olarak Gediz Kadılığı'nın; *zeyl vakfiyelerde* ise İstanbul Kadılığı'nın bilgisi kayıtlarda yer almaktadır. Buradan hareketle vakfın hayratı ve

³ Gedizli Mehmed Efendi'nin hayatı, kişiliği, tahsili, eserleri, hocaları ve hizmetleri hakkında yapılan ve bizim de referans aldığımız kaynaklar için bkz. 1 nolu dipnot.

⁴ Mustafa Kelebek, "Gedüsi Mehmed Efendi Fetvalarında Öne Çıkan Fikhî Tahliller", *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*, ed. Rifat Türkel (İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 23-41.

⁵ Ümit Aktı, "Gedizli Mehmed Efendi'nin Yaşadığı Dönem ve Fetvaları Işığında Sosyal Hayat", *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*, ed. Rifat Türkel (İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 43-60.

⁶ Abdullah Çakır, "Fetva Emimi Hafız Seyyid Mehmed Gedüsi Efendi ve Tasavvuf", *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*, ed. Rifat Türkel (İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 61-105.

⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakıflar Genel Müdürlüğü Defter [VGMA.d.]*, No. 1578, 6-31.

⁸ VGMA, *VGMA.d.*, No. 629, 539; VGMA, *VGMA.d.*, No. 580, 489-492.

gelir kaynaklarının, Gediz'de ve İstanbul'da bulunduğu sonucuna varmak mümkün olmaktadır.

Mehmed Efendi, vakfiyesine ilave etmiş olduğu “*vakf-ı mezburun tebdîl ve taşyîri ve taklîl ve teksîri merreten ba'de uhrâ yedimde ola*”⁹ ibaresine istinaden, sonraki zeyillerle vakfın kapsamına eklemelerde bulunmuştur. Nitekim vakıf hukuku açısından vâkîf, malını vakfettiği esnada değişiklik yapma hakkını, birden fazla olacak şekilde/merreten ba'de uhrâ kendi elinde tutma salahiyetine sahiptir.¹⁰

Vakfın kurucusu tarafından içeriği belirlenen ve vakfın işleyişiyle ilgili resmî belge hüviyetinde bulunan vakfiyeler, ait olduğu vakıf hakkında önemli ve detaylı bilgileri içermektedir.¹¹ Sözgelimi vakfiyelerden; vakfı kuran kişinin kimliği, vakfedilen malın kapsamı ve hangi hayır işlerinde kullanılacağı, vakfa tahsis edilen gelir kaynakları, vakfın nasıl idare edileceği, nerelere ne tür harcamaların yapılacağı, vakıfta kaç kişinin çalışacağı ve vakıftan kimlerin ne şekilde faydalanacağı gibi konular açığa çıkarılabilmektedir.¹² Bu bağlamda Mehmed Efendi'nin 7 Muharrem 1212/2 Temmuz 1797 tarihli *esas vakfiyesi*, vakfiyelerin genel şablonuna uygun olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu vakfiyeden, vakfın kurucusunun “*es-Seyyid Mehmed Efendi ibnü'l-merhûm el-Hâc Ahmed Ağa*” olduğunu öğrenmekteyiz. Bununla birlikte hayır müessesesi olarak inşâ ettirdiği medresenin yerinden ve fizikî özelliklerinden, buraya gelir sağlamak maksadıyla mülkünde bulunan debbağhâne ve bir miktar parayı vakfetmesinden haberdar olmaktadır. Vâkîfın öne sürdüğü şartlar çerçevesinde kimin müderris tayin edildiğini ve ne ölçüde kazanç sağlayacağını, medresenin aydınlatılması için ne kadar akçe ödeneceğini, vakfın yönetim ve denetim mekanizmalarını yine bahsi geçen vakfiyeden takip edebilmekteyiz.¹³

5 Şevval 1245/30 Mart 1830 tarihli *birinci zeyl vakfiyede* ve diğer *zeyl vakfiyelerde*, vakfın kurucusu Mehmed Efendi, üstlendiği göreve nispetle “*emîn-i*

⁹ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 8.

¹⁰ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-evkâf* (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1307), 71.

¹¹ Genel olarak vakfiyelerin muhtevasına, değerine ve vakfiye örneklerine temas eden çalışmalardan birkaçı için bkz. Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 116-122; Kayhan Orbay, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şeriyeye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)”, *Vakıflar Dergisi* 29 (2005), 32-35.

¹² Osman Gazi Özgüdenli-Hasan Yüksel, “Vakfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/466, 469.

¹³ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 6-9.

*fetvâ/emînü'l-fetvâ*¹⁴ olarak takdim edilmiştir. “*Sâhibü'l-hayrât ve râğibü'l-mü-berrât halen emîn-i fetvâ*” olan Mehmed Efendi, kurmuş olduğu vakfa gelir sağlamak amacıyla evini vakfettiği bilgisine bu vakfiyede yer vermiştir. İstanbul’un Fatih ilçesi Şeyh Resmî Mahallesi’nde bulunan evini, müstemilatı ve arsasıyla birlikte vakfına dâhil etmiştir. Öne sürdüğü şarta göre, Mehmed Efendi ve eşi Habibe Hanım hayatta oldukları müddetçe vakfettiği evin sakinleri olacaktır. Onlar vefat ettikten sonra sözü edilen mülk kiralanacak ve kiradan sağlanan gelir işletilecektir. Elde edilen miktar, *esas vakfiyede* kendilerine ücret tayin edilenlere zam olarak yansıtılacaktır. Örneğin müderrisin günlük yirmi akçe olan yevmiyesine on akçe daha ilave edilecek, vakfın mütevellisine ödenen günlük dört akçeye on altı akçe zam yapılacaktır. Benzer şekilde medresenin aydınlatılması amacıyla yapılan tahsisat da artırılmıştır. *Esas vakfiyeden* farklı olarak *birinci zeyl vakfiyede* en dikkat çekici husus, Mehmed Efendi’nin tevliyet için öne sürdüğü şartlarda değişikliğe gitmiş olmasıdır ve bu konu ileride ele alınacaktır. Bunların dışındaki bütün şartlar *esas vakfiyede*ki koşullarla aynıdır ve onlara riâyet edilmesi istenmiştir.¹⁵

İkinci zeyl vakfiye 1 Şaban 1247/5 Ocak 1832 tarihini taşımaktadır. Bu *zeyl vakfiyeyle*, evvelki vakfiyelerin kapsamı genişletilmiş ve mevkufun konusunu nakit para oluşturmuştur. Mehmed Efendi 20 bin kuruşluk nakit parasını vakfetmiş, bu paranın nasıl işletileceğine ve sarf edileceğine vakfiyede işaret etmiştir. Elde edilen gelirden, önceki vakfiyelerde belirtilen ve kendilerine ödeme yapılan müderris, talebe ve müteveli gibi kişilerin kazançlarına ilaveler yapılmıştır. Fakat geçmişteki uygulamalardan farklı olarak bu defa yine Gediz’de ancak üç ayrı câmide görev yapan imam, hatip, müezzin ve kayyımlara da tahsisat ayrılmıştır. Böylece Mehmed Efendi’nin vakıf hayratı dışında diğer müesseselerde görev üstlenenlere de ücret ödenmiştir. Ücret ödenen kişilerin kimler olduğu, ne şartlarla ve ne kadar ücret alacaklarına değinilecektir. Bunlarla birlikte Mehmed Efendi, daha önce inşâ ettirdiği medreseye ek olarak, vakfettiği paranın geliriyle üç hücre/oda, bir kütüphane ilave edilmesini de şart koşturmuştur.¹⁶

1 Muharrem 1249/21 Mayıs 1833 tarihli *üçüncü zeyl vakfiye*, *esas vakfiye* ve *zeyl vakfiyeler* içerisinde en kapsamlı olanıdır. Zira *üçüncü zeyl vakfiye*, hem hacim açısından hem de içerik itibarıyla diğerlerine göre daha öne çıkmaktadır.

¹⁴ Nitekim Gedizli Mehmed Efendi, 2 Muharrem 1242/6 Ağustos 1826 yılında fetvâ emini olarak tayin edilmiş ve 27 Safer 1253/2 Haziran 1837 tarihinde bu görevinden ayrılmıştır. Bkz. Talip Ayar, *Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği (1826-1922)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 200-201.

¹⁵ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 9-12.

¹⁶ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 13-16.

Vakfiyeden anlaşıldığına göre Mehmed Efendi, daha önce yapımını gerçekleştirdiği medresenin bitişiğinde ve aynı çatı altında; bu kez odalardan, dershaneden ve bunlara gelir oluşturacak dükkânlardan müteşekkil bir medreseyi vakıf kapsamına dâhil etmiştir. Ayrıca medresenin hemen karşısına inşâ ettirdiği kütüphanesi ve oraya vakfettiği kitapları, 5 bin kuruşluk vakfettiği nakit parası *üçüncü zeyl vakfiyeden* öğrenilebilmektedir.

Üçüncü zeyl vakfiyede değinilen diğer meselelere gelince bunlar; *esas vakfiyede* bahsedilen ve vakfa gelir sağlamak amacıyla vakfedilen debbağhânenin kiralama usulünün değiştirilmesi, yeni yapılan kütüphaneye hâfız-ı kütüb tayin edilmesi ve geliri, vakfedilen kitapların kullanım şartları, önceki vakfiyelerde zikredilen ücretlerin hangi oranlarda arttırılması, vakıftan gelir temin eden müderris, medrese talebesi, câmi görevlilerinin cuma ve pazartesi geceleri vakfın kurucusu ve yakınlarına hangi duaları ne şekilde yapacakları konularından oluşmaktadır. Bunların haricinde yine vakfiyeden; bir başka hayır sahibinin Gediz'de yaptırmış olduğu medresede haftada iki gün vereceği ders karşılığında bir müderrise dersiyeye vazifesinin/ücretinin ödeneceği anlaşılmaktadır. Ayrıca câbî, kâimmakâm-ı müteveli ve nâzır tayinleri ile bunların ücretleri, vakfedilen para gelirlerinin Mehmed Efendi vefat ettikten sonra nasıl değerlendirileceği, tevliyet görevini kimin üstleneceği ve gelirlerin nasıl sarf edileceği gibi konularda da bilgi sahibi olunmaktadır.¹⁷ Bütün bunlara bağlı olarak *üçüncü zeyl vakfiyenin* diğer vakfiyelere göre daha kapsamlı olduğunu rahatlıkla söyleyebilmekteyiz. Ayrıca vakfiyeyi ve dolayısıyla Mehmed Efendi'nin vakfettiği malların kapsamını bu şekilde geniş tutmasında, ilerleyen yaşının ve çocuklarının kendisinden önce vefat etmesinin¹⁸ etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Esas vakfiyede Mehmed Efendi'nin isminin "*ulemâ-yı kirâmdan Said es-Seyyid Mehmed Efendi bin Hacı Ahmed Ağa*" şeklinde; *zeyl vakfiyelerde* ise "*Fetvâ Emini Mehmed Efendi*" olarak geçmesi, sonraları iki ayrı vakıftan söz edilmişçesine tereddütlere yol açmış, fakat yapılan incelemelerde her ikisinin aynı vakıf olduğu ve birden fazla vakfiyesinin kayıt altında bulunduğu anlaşılmıştır.¹⁹ Keza vakıf eserlerin işlerliği, medresenin eğitim-öğretim durumu, vakıf bünyesinde hizmet gören kişilerin mevcut pozisyonu gibi konularda;²⁰

¹⁷ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 18-24.

¹⁸ Mehmed Efendi'nin çocukları; Abdullah Mesud (ö. 1245/1830), Mehmed Atullah (ö. 1227/1812), Mehmed Esad (ö. 1225/1810) ve Şerife Cemile (ö. 1224/1809) yıllarında vefat etmiştir. Bkz. Gedûsî Mehmed Efendi, *Nusretü'l-evliyâ*, No. 3792, 143a.

¹⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkaf Mektûbî Kalemi [EV.MKT]*, No. 1708, 6.

²⁰ VGMA, VGMA.d, No. 3645, 64.

vakfın kayıt durumuna, vakfa gelir sağlayan ev, dükkân benzeri akarın ne-relerde ve ne türden olduğuna, vâkıfın şartlarını tespiti ihtiyacı duyulduğunda²¹ buraya kadar içeriğine temas ettiğimiz *esas vakfiye* ve *üç zeyl vakfiyeye* müracaat edilmiştir. Dolayısıyla sözü edilen vakfiyeler çalışmamızın ana kaynağını oluşturmakla birlikte, Mehmed Efendi'nin vakıf eserleri hakkında değinilmesi gereken noktalar açığa çıkarılırken birinci derecede onlara başvurulacaktır.

2. VAKFIN GÖREVLİLERİ

Vakıflar bünyesinde yürütülen hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmesi maksadıyla birçok insan buralarda görev üstlenmiştir. Görevlilerin belirlenmesinde birinci öncelik, vâkıf tarafından öne sürülen şartlara verilmiştir ve hemen hemen bütün vakfiyelerde bu türden belirleyici unsurlara denk gelinebilmektedir. Şayet vâkıfın öne sürdüğü şartların gerçekleşmesinde herhangi bir olumsuzluk tezahür ederse problemi ortadan kaldırmak amacıyla hâkimler/kadılar devreye girmiştir. Bununla birlikte vâkıf tarafından görevlileri belirlenmeyen/şart koşulmayan durumlarda, vakfın statüsüne göre ya hâkimler ya da evkaf idaresi görevli tayinini üstlenmiştir.

Mehmed Efendi'nin vakfiyeleri incelendiğinde, vakıf görevlilerini doğrudan kendisinin belirlediği görülmektedir. Bu şekilde tayin edilen ve aşağıdaki tabloda belirtilen görevliler, Mehmed Efendi'nin vakfında hizmet yürütmüştür.

Tablo 1: Vakfiyelere Göre Mehmed Efendi Vakfının Görevlileri

Vakıf Görevlileri	Görevli Sayısı
Mütevelli	1
Nâzır	1
Muhâsib	1
Kâimmakâm-ı Mütevelli	1
Câbî	1
Müderris	1
Hâfız-ı Kütüb	1
Bevvâb	1

Tablo 1'de yer alan görevleri kimlerin üstlendiği ve hangi şartlarla vazife gördükleri, yürüttükleri hizmetin içeriğine göre incelenecektir.

²¹ BOA, *EV.MKT*, No. 1707, 17.

2.1. Yönetim ve Denetim Kadrosu

İdarî içerikli görev icrâ etmeleri sebebiyle mütevellî, nâzır, muhâsib, kâim-makâm-ı mütevellî ve câbînin yönetim ve denetim kadrosuna dâhil edilmesi daha uygun görülmüştür. Bu cümleden olarak vakıfların kurucu metni kabul edilen vakfiyelerin düzenlenmesi kadar önemli görülen bir başka husus, vakfiyelerde belirtilen esasların yürürlüğe konulması, diğer bir deyişle vakıfların yönetilmesi meselesidir. Zira vakfın kendisiyle amaç edinilen gayenin gerçekleşmesi, ancak iyi bir yönetim sayesinde mümkün olacaktır. Vakıf literatüründe, vakfın işlerini yürütmek üzere tayin edilen kimseye mütevellî, yapılan görevlendirmeye ise tevliyet ismi verilmiştir. Osmanlı'da mütevellînin yaptığı iş için çoğunlukla tevliyet ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir. Mütevellînin tespitinde vâkıfın iradesi belirleyici olmuş, iradesinin tezahür etmediği durumlarda mütevellîyi belirleme yetkisi kadıya bırakılmıştır. Mütevellîyi belirleyen kişinin konumuna göre mütevellî kategorileri ortaya çıkmıştır. Vâkıfın isteğiyle tayin edilen "meşrû mütevellî", hâkim tarafından tayin edilen ise "mansub mütevellî" ismini almıştır.²² Her ne kadar çalışmamızın sınırları itibarıyla mütevellî bahsine etraflıca değinme imkânı bulunmasa da klasik kaynaklarda ve modern çalışmalarda; türleri, mütevellîyi belirleyici güçler, mütevellînin hak ve sorumlulukları gibi başlıklar çerçevesinde konuyu ifade eden bilgiler bulunmaktadır.²³

Gedizli Mehmed Efendi vakfının tevliyetine gelince o, hayatta olduğu müddetçe tevliyet görevini kendisine şart koşmuştur. Vakıf hukuku açısından bu bağlamda herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Dolayısıyla Mehmed Efendi'nin hem *esas vakfiyede* hem de diğer *zeyl vakfiyelerde* tevliyet için kendisi adına öne sürdüğü şart geçerli olmuştur. Ancak kendisinden sonra kimin tevliyet görevini üstleneceği bahsine gelince, vakfiyeler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. *Esas vakfiyede* Mehmed Efendi "*vefatımdan sonra*

²² Nazif Öztürk, "Mütevellî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/217.

²³ Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), 301-344.

*evlâdına ve evlâd-ı evlâdının*²⁴ zükûrundan batnen ba'de batnin²⁵ ekber ve erşedine²⁶ ba'dehüm re'y-i hâkimü'ş-şer' ile mütedeyyin ve müstakîm ve umûr-ı tevliyeti ru'yete kâdir bir kimesne mütevellî ola"²⁷ ifadeleriyle, tevliyet görevi için şartını belirlemiştir. Bu sebeple Mehmed Efendî'nin vefatının ardından tevliyet görevi çocukları ve sonrasında torunları arasında neslinden nesile devam edecek, onlardan sonra hâkimin belirleyeceği dindar, doğru ve tevliyet görevinde liyakatli bir kimseye yönetim görevi verilecektir. Ancak *birinci zeyl vakfiyede* tevliyet açısından değişikliğe gidilmiş; Mehmed Efendi kendisinin vefatından sonra eşi Habibe Hanım'ın ve ardından evlâd ve evlâd-ı evlâdının mütevellî olmasını; onların inkırazından/nesillerinin tükenmesinden sonra ise Aziz Mahmud Hüdayî Efendi Vakfı'na²⁸ mütevellî olanların aynı zamanda kendi vakfına da mütevellî olmalarını şart koşturmuşur.²⁹

Yeri gelmişken burada önemli görülebilecek birkaç noktanın altı çizilmelidir. Öncelikle *birinci zeyl vakfiyede* revize edilen tevliyet görevi, Mehmed Efendi'nin *esas vakfiyede* birden fazla olacak şekilde değişiklik yapma hakkını kendi elinde bulundurma kaydından dolayı yapılmıştır ve burada vakıf hukukuna aykırı bir durum söz konusu değildir. İkinci önemli nokta, Mehmed Efendi'nin kendisinden sonra eşi Habibe Hanım'ı mütevellî olarak belirlemesi, mütevellînin sadece erkekler arasından tayin edilme şartının bulunmadığı ve kadınlar arasından da bu göreve gelinebileceği hükmünün³⁰ en müşahhas

²⁴ Vakfiyelerde "evlâd ve evlâd-ı evlâd" ifadesinin bulunması halinde bu ifadeden, bütün batınların/soyun/neslin hak sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1990), 4/359-361.

²⁵ "Batnen ba'de batnin" ibaresi, nesilde derece derece anlamına gelmektedir. Tevliyet açısından düşünürsek, birinci batın/nesil yönetimi üstlendikten sonra ikinci batın/neslin ve bu şekilde diğer batınların göreve geleceği anlaşılmalıdır. Bkz. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966), 8.

²⁶ "Ekber" ve "erşed" kelimeleri vakfiyelerde sıklıkla geçmektedir. Her iki kelime de Arapça kökenli olup ekber, daha büyük, pek büyük, en büyük; erşed ise doğru yola diğerlerinden daha yakın, hal ve hareketi daha doğru ve daha kabul edilebilir kişi anlamlarına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet (Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1317), 1/89, 143-144. Vakfiyelerde öne sürülen ve kişilerin "ekber, erşed, eslah" olması gibi şartlar sadece vakfın tevliyeti konusunu değil vakfın gelirlerinin paylaşımını da kapsamaktadır. Hatta bu şartlar bazen, vakıf davalarının açılmasında en temel nedenlerden biri olarak görülmüştür. Bkz. Reyhan Şahin Allahverdi, "Zürrî Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 43 (2016), 317.

²⁷ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 8.

²⁸ Aziz Mahmud Hüdayî Vakfı ve vakfiyeleri hakkında bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Vakfiyelerin Dilinden Hüdâyî Mahmud Efendî Vakfı", *Üsküdar Sempozyumu II*, ed. Zekeriyeye Kurşun vd. (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2005), 1/173-181.

²⁹ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 12.

³⁰ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-evkâf*, 146.

örneğidir. Son olarak altını çizmek istediğimiz bir diğer nokta ise Mehmed Efendi'nin, Aziz Mahmud Hüdayi Efendi Vakfı'na müteveli olanların aynı zamanda kendi vakfına da müteveli olmalarını şart koşmuş olmasıdır. Bir kişinin birden fazla vakfa ya da birden fazla kişinin bir vakfa müteveli olması bir takım sorunları beraberinde getirmekle birlikte³¹ vakıf hukuku açısından problem teşkil etmemektedir.³² Fakat bizim esas dikkat çekmek istediğimiz husus, Kâdirî tarikatına bağlı olduğu bilinen Mehmed Efendi'nin³³ bir başka tarikat çizgisindeki vakfın tevliyetini üstlenenlere kendi vakfını da yönetme yetkisini vermiş olmasıdır. Kaldı ki tarikat yapılanmasında Aziz Mahmud Hüdayi ile Mehmed Efendi'nin mensubu olduğu Kâdirî tarikatı farklı oluşumlardır.³⁴ Kanaatimizce Mehmed Efendi'nin bu şekilde bir karar ortaya koymasında, tarikat mensubiyetinden öte kurduğu vakfın daha etkin yönetilme isteği belirleyici olmuştur. Diğer taraftan bu şart, yaklaşık üç sene sonra düzenlenen *üçüncü zeyl vakfiye* ile değiştirilmiştir.

İkinci zeyl vakfiyede tevliyet açısından herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Ancak Mehmed Efendi, *üçüncü zeyl vakfiyede* müteveli şartlarında yine değişikliğe gitmiştir. Bu defa kendisi ve eşinden sonra İstanbul'da yaşayan en yakın akrabalarından güvenilir ve doğru/dürüst olanının müteveli tayin edilmesini istemiştir. Şayet akrabalarından dürüst bir kimse bulunamadığı takdirde İstanbul'da yaşayan Gedizlilerin arasından müteveli belirlenmesini şart koşmuştur.³⁵ Dolayısıyla Mehmed Efendi'nin müteveli tayini için değişken bir tutum izlemesinde, içinde bulunduğu şartların etkisi büyüktür. Nitekim *üçüncü zeyl vakfiyenin* düzenlendiği tarihte, çocuklarından hayatta kimse kalmamıştır. Bundan dolayı eşinin tevliyetinden sonra akrabalarına yönelmiştir. Fakat her halükarda Mehmed Efendi'nin sergilediği tavır, yönetim anlamında en ideali bulma çabasının ürünü olarak yorumlamak gerekir.

Mehmed Efendi'nin vefatının ardından birkaç mirasçısı, vakfın gelirlerinde kendilerinin de hakkı olduğu iddiasında bulunmuştur. Oysa vakfiyelerde bu iddiayı doğrulayan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yaşanan bu gelişme üzerine vakfın zarara uğratılmaması ve Haremeyn Nezâretince

³¹ Şahin, "Zürri Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar," 318-319.

³² Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-evkâf*, 146.

³³ Gedûsî Mehmed Efendi, *Nusretü'l-evliyâ*, No. 3712, 168b (Mehmed Efendi'nin bu eseri, söz konusu kütüphanenin dijital kayıtlarında 3844-II demirbaş numarasıyla yer almaktadır; <https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/details?id=15671&materialType=YE&query=nusret>, Erişim 6 Temmuz 2019); Ceyhan, "Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi", 21; Ceyhan, "Gedizli Mehmed Efendi", 13/551.

³⁴ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 224-225, 229-230.

³⁵ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 22.

idare edilmesi, böyle olursa vakfın daha iyi yönetileceği düşüncesiyle tevliyet görevinde bulunan Mehmed Efendi'nin eşi Habibe Hanım tarafından yetkili makamlara müracaat edilmiştir.³⁶ Padişahın iradesi, vakıf yönetimini Haremeyn Nezâreti'nin üstlenmesi yönünde tezahür etmiştir. Ancak Nezâret, vakıf gelirlerini, vakfiyede bulunan şartlar doğrultusunda işletecek,³⁷ bu şekilde vâkıfın öne sürdüğü şartlar da ihmal edilmemiş olacaktır. Dolayısıyla Mehmed Efendi vakfının tevliyeti 14 Receb 1254/3 Ekim 1838 tarihinden itibaren Haremeyn Nezâreti'ne geçmiş ve Habibe Hanım'a Şaban 1254/Ekim 1838 tarihi başlangıç kabul edilerek her ay belirli bir tahsisat ayrılmıştır.³⁸ Esasında aynı yıllarda Haremeyn Nezâreti, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanmış ve bunun neticesinde de Haremeyn vakıflarının idaresi Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne aktarılmıştır. Böylece Mehmed Efendi vakfının yönetimi de Evkâf-ı Hümâyûn bünyesine taşınmıştır. Nitekim mütevellilere, tevliyet/mütevellilik hissesi olarak belli bir meblağ verilmesi ve vakıf yönetiminin doğrudan doğruya Evkâf-ı Hümâyûn tarafından gerçekleştirilmesi, var olan bir uygulamadır. Bu türden vakıflar "idaresi mazbuta/zapt edilen vakıflar" kapsamında yer almaktadır.³⁹

Mehmed Efendi vakfının bir diğer çalışanı nâzırdır. Görüp-gözeten anlamına gelen nâzır, vakıf ıstılahında mütevellinin tasarrufunu nezâret/teftiş ve kontrol etmek üzere vâkıf veya hâkim tarafından tayin olunan kimseye verilen isimdir. Nâzır, mütevellinin tasarruf ve işlemlerine müdahale etmeyip sadece vakfın kuruluş amacına ve vakıf senedinde belirtilen esaslara uygun şekilde yürütülüp-yürütülmediğini tetkik etmektedir. Ayrıca gerektiğinde istişârî mahiyette tavsiyelerde bulunmakta ve usulsüzlük tespit ettiğinde ilgili mercileri bilgilendirmektedir.⁴⁰ Bazı vakfiyelerde vâkıflar, yukarıda çerçevesi çizilen görevleri yerine getirmek amacıyla nâzır tayin etmiş, tarihsel süreçte bu görev bazen kişiler bazen de belirli kurumlar tarafından icrâ edilmiştir.⁴¹

Mehmed Efendi *esas vakfiyesinde*, "vakf-ı merkûmun nezâreti, hazret-i şeyh-i meşâyihî'l-İslâm müftî-i âmmeti'l-enâm hazerâtı nezâret-i aliyyelerinde ola" diyerek nezâret görevini Şeyhülislâma bırakmıştır.⁴² Üçüncü zeyl vakfiyede ise "vakf-ı

³⁶ BOA, *Evkâf Muhasebe Kalemi [EV.MH]*, No. 40, 10; BOA, *Evkâf Tahrirat [EV.THR]*, No. 145, 40.

³⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayun [HAT]*, No. 552, Gömlek No. 27210.

³⁸ BOA, *Evkâf Berat [EV.BRT]*, No. 267, Gömlek No. 9.

³⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2014), 128.

⁴⁰ Berki, *İstilah ve Tabirler*, 44.

⁴¹ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 359-370.

⁴² VGMA, *VGMA.d*, No. 1578, 8.

*mezkûruma askerî kassam*⁴³ olan efendiler hazerâtı nâzır olub...” ifadeleriyle aynı görevle ilgili sorumluluk bir başka kişiye verilmiştir. Bununla birlikte muhasebe işlemlerinin nâzırın huzurunda gerçekleştirilmesi ve muhasebe işlemlerini askerî kassâm başkâtibinin yürütmesi istenmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla Mehmed Efendî'nin vakfiyelerinden *birinci* ve *ikinci zeyl vakfiyelerde* nâzırlık ve muhâsiplik göreviyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Genel olarak kâimmakâm-ı müteveli, mütevellinin vekili konumunda bulunan ve ona ait görevleri yerine getirmekle yükümlü bulunan kimsedir. Çoğunlukla; mütevellinin bulunmadığı, vekil bırakmaksızın uzun süreli yolculuğa çıktığı, küçük yaşta şart koşulan mütevellinin görevini yeterince yerine getiremediği, vakıfla ilgili hukukî davaların takip edilmesi gerektiği ve mütevellinin liyakatinde problemler durumların gündeme geldiği dönemlerde kâimmakâm-ı müteveli tayin edilmiştir.⁴⁵ Her şeye rağmen kâimmakâm-ı müteveli, tayin edildiği işi yapmış, ihtiyacın ortadan kalkmasıyla da görevi sona ermiştir.⁴⁶

Kâimmakâm-ı müteveli tayinindeki genel usulden farklı olarak Mehmed Efendi, Gediz'de vakfettiği dükkânların kiralarını toplaması ve İstanbul'daki vakıf gelirlerinden gönderilen ücretlerin Gediz'deki hak sahiplerine dağıtılması amacıyla Mustafa Efendî'nin kâimmakâm-ı müteveli olmasını istemiştir. Mustafa Efendi vefat ettikten sonra yöre halkından doğruluğu/dürüstlüğüyle tanınan birinin kadı tarafından tayin edilmesini gerekli görmüştür.⁴⁷

Mehmed Efendî'nin kâimmakâm-ı müteveli olarak belirlediği kişiye biçtiği rol, vakıflara ait kira ve gelirleri toplamakla yükümlü bulunan ve câbî/ tahsildâr⁴⁸ şeklinde tanımlanan görevliyi anımsatmaktadır. Kaldı ki Mehmed Efendi, bahse konu vakfın gelirlerini tahsil etmek ve müteveliye teslim etmek amacıyla Mustafa Enis Efendî'yi ve o vefat ettikten sonra uygun bir

⁴³ Kassam, vefat etmiş olan bir kimsenin terekesini/geriye bıraktığı mirasını varisleri arasında taksim eden memura verilen isimdir. Osmanlı uygulamasında kassamlık ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, askerî/yönetici sınıfına mensup kişilerin miraslarını paylaşmış ve “Askerî Kassam” ismini almıştır. İkincisi ise reâyânın/halkın mirasını varisleri arasında taksim eden kimselerdir ki bunlar da “Beledi/Şehrî Kassam” olarak adlandırılmıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 230; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 121-125.

⁴⁴ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 22-23.

⁴⁵ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-evkâf*, 4, 151-154.

⁴⁶ Öztürk, “Mütevellî”, 32/218.

⁴⁷ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 21-22.

⁴⁸ Bu görevli hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Câbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/529-530.

kişinin câbîlik için belirlenmesini vakfiyesinde şart koşturmuştur.⁴⁹ Benzer görevlerle hem kâimmakâm-ı mütevellî hem de câbî tayin edilmesi ilk bakışta çelişki gibi gözükmektedir. Fakat vakfiyedeki ifadeleri dikkatle incelediğimizde, kâimmakâm-ı mütevellînin Gediz'deki vakıf dükkânların gelirlerini, câbînin ise İstanbul'da vakfedilen paraların getirisini tahsille mükellef tuttuğunu söylemeliyiz. Netice itibarıyla vakıf kültürü bakımından kâimmakâm-ı mütevellî ile câbî arasında amaç farklılığı olsa da her iki görevli ve hatta diğer idare heyeti, vakfın idaresini yürütmekte olan mütevellîye destek sağlamak durumundadır. Bununla birlikte Mehmed Efendi kâimmakâm-ı mütevellî ve câbî tayinini *üçüncü zeyl vakfiye* ile gerçekleştirmiştir. Muhtemeldir ki, *üçüncü zeyl vakfiye*yle kapsamı genişleyen vakfın gelirleri de artmış ve bu türden görevlilerin belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Öncesinde ise vakfın tahsil işlemleri mütevellî tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır.

2.2. Eğitim ve Hizmet Kadrosu

Eğitim ve hizmet odaklı görev yürütmeleri sebebiyle Mehmed Efendi vakfı çalışanlarından müderris, hâfız-ı kütüb ve bevâbı burada incelemek daha tamamlayıcı bulunmuştur. Vakıf kurumunda sunulan hizmetler çeşitlilik göstermekle birlikte bu hizmetlerin en önemli görüleni eğitim-öğretim faaliyetleridir. Eğitim-öğretim faaliyetleri çoğunlukla kurumsal veya yapısal düzeyde medreselerin fonksiyonudur. Nitekim eğitim-öğretim faaliyetlerini ilke edinmiş vakıfların hemen tamamında, medrese yapılanmasından ve medrese sisteminin en belirleyici karakteri bulunan müderrislerden bahsetmek söz konusu olmaktadır. Keza Mehmed Efendi'nin kurduğu vakfın temelini, yapımını gerçekleştirdiği medrese teşkil etmiştir.

Mehmed Efendi Gediz'de inşâ ettirdiği medresenin müderrisliğine ilmi-yeden Müftî-zâde es-Seyyid Ebu Bekir Efendi'yi tayin etmiştir. Ayrıca kendisi hayatta olduğu müddetçe müderris efendinin ferağ ve kasr-ı yed⁵⁰ olunamayacağını vakfiyesinde belirtmiştir.⁵¹ Mehmed Efendi'nin bu denli bağlayıcı bir hüküm ortaya koyması, Ebu Bekir Efendi'nin ilmî yeterliliğine son derece güvendiğinin göstergesi sayılmalıdır.

⁴⁹ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 21.

⁵⁰ Vakıf ıslahı olarak ferağ, bir kimsenin vakıf gayrimenkuldeki tasarruf hakkını devretmesi için kullanılır. Yapılan işlemin içeriğine göre ferağ tabirinin farklı şekillerde kullanımı mevcuttur. Bkz. Berki, *İstılah ve Tabirler*, 17-18. Bu bağlamda burada, ferağ anı'1-cihât yani bir kimsenin uhdesindeki cihetten/görevden el çekerek başkasına terki kastedilmiş olmalıdır. Kasr-ı yed ise vakıf ıslahı olarak, bir kimsenin vakıfla ilgili bir görevi devredip kendisinin bu görevden el çekmesini ifade eder. Bazen bu iki kelimenin birbiri yerine de kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 341.

⁵¹ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 8.

Müderres ve talebelerin en uğrak yeri olan kütüphanenin vakıf bünyesinde inşa edildiği bilgisi, ancak *üçüncü zeyl vakfiyede* görülmektedir. Mehmed Efendi, medresenin hemen karşısına kârgir/taştan bir kütüphane yaptırmış ve vakfiyenin ekinde isimleri ve adetleri belirtilen kitaplarını da aynı şekilde kütüphaneye vakfetmiştir. Bununla birlikte kütüphanenin düzenli işleyişe sahip olabilmesi için de bir hâfız-ı kütüb tayin etmiştir. Kütüphanedeki kitapları muhafaza etmesi, kütüphaneye müracaat edenlere yardımcı olması amacıyla görevlendirilen hâfız-ı kütüb⁵² Ömer Efendi, görev tanımına uygun olarak vakfedilen kitaplara sahip çıkacaktır. Şayet medrese talebesinden birisi istinsah için kitap isterse o talebeye kitabı, kefil karşılığında verecektir. O, vakfedilen tefsir ve hadis kitaplarının kütüphane dışına çıkarılmasına izin vermeyecek, eğer okumak amacıyla birisine kitap vermek gerekirse teminat olarak alınacak değerli eşya mukabilinde bunu gerçekleştirecektir. Bütün bu tedbirlere rağmen kitap zayi olursa bedeli hâfız-ı kütübden tazmin edilecektir.⁵³

Mehmed Efendi'nin vakfı için tayin ettiği bir başka görevli bevâbdır. En yalın kullanımıyla vakıf kuruluşlarında çalışan kapıcı⁵⁴ anlamına gelen bevâb, *birinci ve üçüncü zeyl vakfiyelerde* geçmemektedir. Bevâb olarak görevlendirilen kişi, medrese kapısındaki kandilleri yakacak ve görev alanı kapsamında kendisine verilen sorumlulukları yerine getirecektir.⁵⁵

Mehmed Efendi'nin vakfında hizmet yürüten görevlilerin tamamının ismine/kimliğine ve bilgisine, bilgi ve belge sınırlılığı sebebiyle erişemediğimizi ifade etmeliyiz. Bu anlamda bilgilerini paylaştığımız görevliler, sadece vakfiyelerde bahsedilen isimlerden ibaret kalmıştır. Ancak her ne kadar bir-biri ardınca görev üstlenen kişilerin isimleri değişse de görevin türü değişmediği için Tablo 1'de belirtilen kadro, Mehmed Efendi vakfının çalışanlarını oluşturmaktadır.

3. VAKFIN HAYRATI

Kendilerinden yararlanılması bakımından vakıfları ikiye ayırmak mümkündür. Bu türden vakıfların birinci kısmını, doğrudan doğruya kendisinden istifade edilen ve "müessesât-ı hayriyye" denilen medreseler, kütüphaneler, imâretler, hastaneler vs. oluşturmaktadır. Vakıf literatüründe "hayrat"

⁵² Berki, *Istılah ve Tabirler*, 21.

⁵³ VGMA, *VGMA.d*, No. 1578, 19-20.

⁵⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 56.

⁵⁵ VGMA, *VGMA.d*, No. 1578, 11, 21.

ifadesi özellikle bunlar için kullanılmıştır. Müessesât-ı hayriyye, bazen kendisinden yararlanacak kişilerin konumuna göre de sınıflandırılmıştır.

Kendilerinden yararlanılması bakımından vakıfların ikinci kısmını ise doğrudan doğruya kendisinden değil de gelirinden istifade edilen vakıf malları oluşturmaktadır. Menkul ve gayrimenkul niteliğindeki bu vakıf malları işletilmiş, elde edilen gelir ya hayır müesseselerinin giderlerine sarf edilmiş ya da fakirlere verilmiştir. Vakıf işletmeleri açısından değerlendirildiğinde bu kısım da kendi içerisinde sınıflamaya tabi tutulmuştur.⁵⁶

Mehmed Efendi'nin kurmuş olduğu vakıfta, hem doğrudan doğruya kendisinden faydalanılan hem de gelirinden istifade edilen vakıf kurumları bulunmaktadır. Doğrudan doğruya kendisinden istifade edilen hayratın dağılımı şu şekildedir.

Tablo 2: Vakfiyelere Göre Mehmed Efendi Vakfının Hayratı

Hayratın Cinsi	Hayratın Yeri	Hayratın Adedi	Hayratın Özellikleri
Medrese	Gedûs/Gediz (Câmi-i Kebîr Mah.)	1	1 adet derslane ve 4 adet hücre/ talebe odası. Sonradan ilave edilen 1 adet derslane ve 6 adet talebe odası
Kütüphane	Gedûs/Gediz (Medresenin karşısında)	1	kârgir/taştan yapı

3.1. Medrese

Mehmed Efendi, vakfının temelini oluşturan medreseyi Gediz'in Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde inşa ettirmiştir. Medrese, Mehmed Efendi'nin, etrafı Beşir Baba Türbesi, akarsu, bir başka vakfın arsası ve umûma açık yol/cadde ile çevrili arsasıyla; hemen bitişiğinde kardeşi Ali Ağa'nın kendisine hibe ettiği iki adet demirci dükkânının bulunduğu yerin üzerine yapılmıştır. *Esas vakfiyede* belirtildiği ve Tablo 2'de de görüldüğü gibi bir derslane ve dört hücreden müteşekkildir. Mehmed Efendi belirli birikime sahip olunca, medresesine ilavelerde bulunmuştur. *Üçüncü zeyl vakfiyeden* öğrendiğimize göre; ilk yapılan medresenin bitişiğinde ve aynı çatı altında altı adet hücre ve bir derslane, bunların alt katında ise beş dükkândan oluşan bir yapı vücuda getirilmiştir.⁵⁷ Bazı belgelerde Mehmed Efendi'nin farklı zamanlarda yaptırdığı

⁵⁶ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 283-290.

⁵⁷ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 6, 19.

bu yapı, “atîk ve cedîd iki bâb medrese”,⁵⁸ “iki adet medrese”⁵⁹ cümleleriyle ifade edilmektedir. Halbuki vakfiyelerdeki olay örgüsü takip edildiğinde, Mehmed Efendi’nin yaptırdığı iki ayrı medrese değil; ilk inşâ edilen medresenin ittisâline/bitişğine ileri bir tarihte eklemelenen ve aynı sakf-ı vâhid/çatı altında binâ edilen yapıdan ibarettir.

Mehmed Efendi’nin yaptırdığı medreseyle ilgili belgelere yansıyan en dikkat çekici mesele, medresenin yanması üzerine gerçekleşen olaylardır. Söz konusu olaylar, kaza sonucu yanan medresenin bir türlü yeniden inşâ edilememesi, medrese enkazına ve arsasına el konulması, hatta arsasına kahvehane yaptırılması üzerine büyümüştür. Vakıf hukukuna ters düşen gelişmeler, kahvehanenin yıkım kararını beraberinde getirmiştir. Fakat bu defa kahvehanenin medrese arsasına değil de hemen bitişikte bulunan bir başka vakfın arsasına yapıldığı anlaşılmış ve böylece sürüp giden bir mahkeme süreci yaşanmıştır.

Medrese, 1883 yılında kaza sonucu çıkan yangınla neredeyse tamamen hasar görmüştü. Yangından geriye kalan bir kısım malzemenin, Gediz Kaymakamı Halil Efendi tarafından zapt edildiği; arsa üzerine ise Kara Müftü lakaplı eski müftü marifetiyle dükkân ve odaların yapıldığı, yangından geriye kalan medrese duvarları üzerine pencereler konularak yeniden işlevsel hale getirilmeye çalışıldığı, medresenin müderrisi tarafından birkaç kez mahkemeye bildirilmişti.⁶⁰ Ayrıca şikâyete konu olan hususlardan birisi de yanan medresenin arsası üzerine kahvehane yapılması meselesiydi.⁶¹ Muhtemelen yanan medresenin arsasına yapıldığı ifade edilen kahvehane, yangından geriye kalan duvarların tadiliyle işlevsel hale getirilen bölümden oluşmaktaydı.

Esasında müderris efendinin bu mealdeki birden fazla başvurusu Şeyhülislâmlık, Evkâf Nezâreti ve Sadaret gibi devletin önemli kademelerine iletilmişti ve müracaatlar sonucunda medresenin yeniden inşasına irade buyurulmuştu. Ancak yine de bir türlü ilerleme sağlanamıyordu.⁶² Bir süre sonra Evkâf Nezâreti, bu duraklamaya neyin sebep olduğu ve medresenin yeniden yapımına başlanıp-başlanmadığı konusunda yerel makamlardan bilgi istemişti.⁶³

⁵⁸ VGMA, *VGMA.d.*, No. 3616, 39.

⁵⁹ BOA, *Evkaf Cihat Kalemi [EV.MKT.CHT]*, No. 815, 2.

⁶⁰ BOA, *EV.MKT.*, No. 1707, 7; VGMA, *VGMA.d.*, No. 3639, 152, 182.

⁶¹ BOA, *Dahiliye Mektubi Kalemi [DH.MKT]*, No. 1766, Gömlek No. 95.

⁶² BOA, *DH.MKT.*, No. 1759, Gömlek No. 23.

⁶³ VGMA, *VGMA.d.*, No. 3611, 89.

Yanan medrese üzerinden vakıf malına karşı sergilenen olumsuz tutumların tamamı, söz konusu medresenin müderrisi tarafından gündemde tutulmuştur.⁶⁴ Belgelerde ifade edildiğine göre medresenin yapımını bizzat takip etmesi gereken müderris Mehmed Efendi, babasının hastalığı ve ardından vefatı sebebiyle işlerden biraz uzak kalmıştır. Bunu fırsat bilen Kara Müftü lakaplı eski müftü Mehmed Efendi, müderrise karşı geçmişten gelen husumeti dolayısıyla medrese arsasına kahvehane yapımına öncülük etmiş ve sürece kaymakamı da katmıştır.⁶⁵ Kaymakam Halil Efendi ise konuya dair yaptığı açıklamalarda birkaç noktaya işaret etmiştir. İlk olarak o, kendisinin yanlış yönlendirildiğini itiraf etmiştir. Ancak yine de yanan medrese arsasının mezbelelik olduğunu ve yeniden medrese inşâ edildiği takdirde çarşının görünüm ve havasını ihlal edeceğini dile getirmeyi ihmal etmemiştir.⁶⁶

Kısaca gelişim seyrine yer verdiğimiz bu olayda, her ne kadar medrese arsası üzerine yapılan kahvehanenin yıkılmasına, keşif ve maliyet hesaplaması yapılarak medresenin aslına uygun şekilde yeniden yapılmasına karar verilse de⁶⁷ süreç her defasında uzamış ve bir türlü sonuç elde edilememiştir.⁶⁸ Bir de buna kişisel husumetler, kahvehanenin başka vakfa ait olan arsaya yapıldığı iddiası ve bundan dolayı yeniden bir araştırma başlatılması eklendiğinde,⁶⁹ meselenin ne kadar karmaşık hale geldiği daha iyi anlaşılacaktır.

Mehmed Efendi'nin yaptırdığı medresenin yanmasını müteakip yaşanan gelişmelerden anlaşılan, medreseden geriye kalan malzemeler ve medrese arsası, vakıf amacı dışında kullanılmıştır. Bu ihlalin ortadan kaldırılması amacıyla gerekli adımlar nispeten atılmıştır. Ancak yerelden kaynaklanan engelleyici unsurlar süreci uzatmış, inceleme ve araştırmayı gerektiren konuların meseleye dâhil olmasıyla da medresenin yeniden yapılması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Gedizli Mehmed Efendi'nin yaptırdığı medrese 1883 yılından itibaren fiilen ortadan kalkmıştır.

3.2. Kütüphane

Üçüncü zeyl vakfiyeden varlığını öğrendiğimiz kütüphaneyi Mehmed Efendi inşâ ettirmiş ve kitaplarını buraya vakfetmiştir. Vakfiyenin ekindeki

⁶⁴ ...medrese-i mezkûrede ulûm-ı nâfia tedris etmek şartıyla müderrislik ciheti 18 Şubat 1301/2 Mart 1886 tarihinde Mehmed Efendi ibn-i Murad Vehbi'ye tevcih olduğu anlaşılış... (VGMA, VGMA.d, No. 4540, 50).

⁶⁵ BOA, EV.MKT, No. 1606, 92.

⁶⁶ BOA, EV.MKT, No. 2028, 120.

⁶⁷ VGMA, VGMA.d, No. 3588, 42.

⁶⁸ VGMA, VGMA.d, No. 3657, 130.

⁶⁹ VGMA, VGMA.d, No. 3614, 77; BOA, EV.MKT, No. 2639, 58.

listede kitapların isimleri, konuları ve sayılarına temas edilmektedir.⁷⁰ Kitapların muhafazası ve amaca uygun şekilde kullanımını sağlaması için bir de hâfız-ı kütüb tayin edilmiştir. Tefsirden hadise, fıkihtan kelama, tasavvufa, Arapça'ya dair dinî ilimlerin temel kaynaklarının bir kısmı kütüphanede mevcuttur ve kitapların sayısı vakfiyenin ekindeki listeye göre yüz doksan küsur cildi bulmaktadır. Kitaplar arasında vâkıfın kendi yazdığı ve istinsah ettiği eserler de mevcuttur.

Bugün için Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserler tarandığında, Mehmed Efendi'nin kendi yaptırdığı kütüphaneye vakfettiği kitaplarla karşılaşmaktadır. Zira aşağıda yer verdiğimiz örnek kayıt, bu durumu gözler önüne sermektedir.

وقف هذه النسخة الشريفة السيد حافظ محمد
ووقفها في كبتخانه مدرسته في بلدة كدوس

Bu örnek metin, Mehmed Efendi tarafından telif edilen ve yaptırdığı vakıf kütüphaneye verilen, bugün ise Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunan *Müretteb Câmiu'l-Fusûleyn*⁷¹ isimli eser içerisinde yer almaktadır. Mehmed Efendi'nin vakfettiği kitapları belirten ve benzer içerikli kayıtları içeren birçok kitap Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Elbette bu eserlerin tamamını tespit etme gayreti bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Ancak Mehmed Efendi'nin vakfettiği kitapların en azından bir kısmının bugün dahi araştırmacıların hizmetinde bulunduğunu söyleme imkânına sahibiz. Dolayısıyla geçmişle günümüz arasındaki bu bağlantı, vakıf kültürünün köklü zeminini açığa çıkarması bakımından anlamlı görülmektedir.

⁷⁰ VGMA, *VGMA.d*, No. 1578, 19, 25-31.

⁷¹ Gedûsî Mehmed Efendi, *Müretteb câmiu'l-fusûleyn*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3760), 1a. Kayıtta yer alan ibarenin okunuşu ve anlamı şu şekildedir: "Vekafe hâzihi'n-nüşate'ş-şerîfete es-Seyyid Hâfız Mehmed ve vedaahâ fi kütüphâneti medresetin fi beldeti Gedûs. Bu temiz/güzel nüshayı es-Seyyid Hafız Mehmed Efendi vakfetti ve Gediz'deki medrese kütüphanesine koydu". Bu eser, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nin dijital kayıtlarında 3891 demirbaş numarasıyla yer almaktadır; <https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/details?id=7755&materialType=YE&query=gediz>, Erişim 6 Temmuz 2019). Eserin bir diğer nüshası yine aynı kütüphanede bulunmaktadır. Ayrıca eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ceyhan, "Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi", 19.

4. VAKFIN GELİR KAYNAKLARI

Belirli amaç için kurulan vakıfların hedefine ulaşabilmesinde, sürekli bir gelir kaynağının/akarın bulunması önemli rol oynamıştır. Bu bakımdan vâkıflar, vakfı meydana getirirken onun devamlılığını sağlamak maksadıyla menkul ve gayrimenkul mallar tahsis etmiştir. Tahsis edilen mallar amaca uygun şekilde işletilmiş ve elde edilen gelirlerle vakfın her türlü harcaması karşılanmıştır. Vakıflarda devamlılık ancak böyle sağlanabilmiştir. Bu bağlamda Mehmed Efendi, vakfını kurduğu esnada ve sonraki aşamalarda, gelir sağlayan menkul ve gayrimenkuller vakfetmiştir. Aşağıdaki tabloda bunlar bir arada verilmiştir.

Tablo 3: Vakfiyelere Göre Vakfın Gelir Tablosu

Gelirin/Akarın Cinsi	Gelirin/Akarın Yeri	Gelirin/Akarın Adedi/Miktarı	Gelirin/Akarın Özellikleri
Debbağhâne	Gedûs/Gediz-Gazi Kemaleddin Mahallesi	1	İçinde bulunan su kanalları ve su ile birlikte
Nakit Para		500 kuruş + 20 bin kuruş + 5 bin kuruş	
Bina	İstanbul-Şeyh Resmî Mahallesi	2	Yan yana 3'er katlı
Dükân	Gedûs/Gediz	8	Medresenin alt katında

Tablo 3'de belirtilen gelirlerin nasıl değerlendirileceği yine vakfiyelerde açığa kavuşturulmuştur. *Esas vakfiyede*; etrafında Hüseyin Efendi vakfına ait su çeşmesi, söz konusu çeşmenin vakfı kapsamındaki arsası, akarsu ve cadde bulunan debbağhânedan bahsedilmektedir. Mehmed Efendi, babasından kendisine kalan debbağhaneyi vakfetmiş, icâre-i vâhide⁷² ile kiraya

⁷² İcâre-i vâhide, tek kira bedeli veya bir defaya mahsus yapılan kira akdi anlamına gelmektedir. Vakıf hukukunda, çatılı/müsakkafat ve çatısız/müstegallât vakıf akarların ay ve yıl gibi belli bir süre tayin edilerek mütevellisi tarafından kiralınması için kullanılmaktadır. Bkz. Ahmet Akgündüz, "İcâre-i Vâhide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/388. Debbağhânenin kira şekli sonradan icâreteyn sistemine dönüştürülmüştür. İcâreteyn, sözlükte çifte kiralama veya iki kira bedeli anlamına gelmektedir. Vakıf hukukunda, vakıf olan bir akarın gerçek kıymetine yakın veya eşit peşin kira bedeli/icâre-i muaccele ve buna ilave olarak her ay yahut yılsonunda ödenecek veresiye kira bedeli/icâre-i müeccele karşılığında kiraya verilmesini ifade eder. Bkz. Ahmet Akgündüz, "İcâreteyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/389.

verilmesini ve elde edilen gelirin rehn-i kavî⁷³ ve kefil-i melî⁷⁴ ile istirbâh ve istiğlâl⁷⁵ edilmesini, sonuçta biriken miktarın vakfın giderleri için harcanmasını şart koşmuştur.⁷⁶

Mehmed Efendi, vakfın kuruluşunda vakfetmiş olduğu paraya sonraları ilavelerde bulunmuştur. Sözgelimi *esas vakfiyede* belirttiği beş yüz kuruşun üzerine, *ikinci zeyl vakfiyeye* 20 bin kuruş, *üçüncü zeyl vakfiyeye* ise 5 bin kuruş eklemiştir.⁷⁷

Mehmed Efendi'nin İstanbul'da bulunan evleri *birinci zeyl vakfiye* ile birlikte vakıf kapsamına alınmıştır. Çok sayıda odası, sofası/holü, divanhâhesi/geniş holü, tuvaleti, abdesthânesi ve dışarıda genişçe bir müstemilatı bulunduğunu anladığımız binalar vakfedilmiştir. Mehmed Efendi ve eşi vefat ettikten sonra kiralanmak suretiyle evlerden vakfa gelir sağlanmıştır. Bunun öncesinde sadece evlerden birinin arsası Şeyh Resmî Câmi imamı olanlara yıllık altı yüz seksen akçeye mukâtaalı olarak verilmiştir.⁷⁸

Medresenin alt katında bulunan eski ve yeni olmak üzere toplam sekiz adet dükkân icâre-i vâhide usulüyle kiralanmış ve buradan vakfa önemli ölçüde gelir sağlanmıştır.⁷⁹ Fakat dükkânların kiralanması ve gelirlerinin yönetilmesi konusunda, Mehmed Efendi ve eşi Habibe Hanım'ın vefatından sonra yer yer ihmallerle karşılaşmıştır.⁸⁰ Netice itibariyle vakfedilen paraların ve diğer bahsi geçen akarın gelirlerinden elde edilen miktar rehn-i kavî ve kefil-i melî ile istirbâh ve istiğlâl suretiyle işletilecek, sağlanan kazanç vakıf hayratının giderleri ve vakıf çalışanlarının ücretlerine sarf edilecektir. Lakin Mehmed Efendi *ikinci zeyl vakfiyede*, giderler çıkarıldıktan sonra her sene fazla miktar para kalırsa bunun kendisine ve hanımına verilmesini şart

⁷³ Rehn-i kavî, kuvvetli rehin ve teminat demektir. Borçlunun zamanında ödeme yapmaması halinde borcu ödemeye yetecek ölçüde alınan rehindir. Alınan rehin menkul veya gayrimenkul olabilmektedir. Bkz. Berki, *Istılah ve Tabirler*, 46.

⁷⁴ Kefil-i melî, borçlu ödeyemediği zaman borcu ödeme gücüne sahip olan servet sahibi kefil demektir. Bkz. Berki, *Istılah ve Tabirler*, 31.

⁷⁵ Vakıf paraların ve gelirlerin işletilmesi bağlamında istirbâh ve istiğlâl tabirleri, vakfiyelerde çokça geçmektedir. İstirbâh, şer'î usullere uygun şekilde gelir sağlamak amacıyla paranın işletilmesi/işletmeye verilmesi anlamına gelmektedir. İstiğlâl ise bir malın galleden/gelirinden yararlanma, emlak ve sair gibi akarın hasılatını borca rehin olarak alacaklıya terk etme suretiyle gelir sağlama manasına gelen bir tabirdir. Faizi çağrıştırması sebebiyle vakıf paraların işletilmesi, İslam hukukçuları arasında epeyce tartışılmıştır. Bkz. Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 226-237.

⁷⁶ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 7.

⁷⁷ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 7, 14, 19.

⁷⁸ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 10-11.

⁷⁹ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 19.

⁸⁰ BOA, EV.THR, No. 208, 71.

koşmuştur. Kendilerinin vefatından sonra ise artan bu miktarın Aziz Mahmud Efendi imaretinde pişirilecek yemeğe harcanmasını istemiştir.⁸¹ Konuyla ilgili *üçüncü zeyl vakfiyeye* gelince, kendilerinin vefatından sonra bahse konu miktarın vakıf paralarına dâhil edilmesi ve eğer uygun bir yerden arsa bulunursa vakfa gelir getirmesi amacıyla satın alınması özellikle belirtilmiştir.⁸²

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda Mehmed Efendi vakfının gelir kaynağını menkul ve gayrimenkul malların oluşturduğu görülmektedir. Gelir kaynaklarının işletilmesine özen gösterildiği, gayrimenkullere icâre-i vâhîde ve icareteyn gibi kiralama usulleriyle, onlardan elde edilen gelirlere ve vakıf paralarına ise istirbâh ve istiğlâl yoluyla değer kazandırılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. Her halükarda temel amaç, meşrû yollardan vakıf gelirlerini artırmak olmuştur. Diğer taraftan gelirlerin sarf edilmesinde vakfın giderleri öncelikle dikkate alınmıştır. Ancak bazı dönemlerde gelir fazlası miktarın Mehmed Efendi ve hanımı arasında paylaşılmış olması ve yönetim bakımından tevliyeti kendilerine şart koşmaları, vakfın *yarı ailevî vakıf*⁸³ statüsünde tanımlanmasını gerekli kılmıştır.

5. VAKFIN GİDERLERİ

Osmanlı dönemindeki bütün vakıflarda olduğu gibi Mehmed Efendi vakfının giderleri de akarlardan ve onların işletilen gelirlerinden karşılanmıştır. Vakıf hayratının ve çalışan kadrosunun çok yoğun olmayışı, Mehmed Efendi vakfının gelir-gider döngüsünü rahat bir zeminde seyrettirmiştir. Zira vakfiyelerde, artan gelirlerin nerelerde kullanılacağına belirtilmesi, bunun en açık göstergesi olmalıdır. Harcamalar yoğun olarak, vakfa bağlı hayrî kurumların ihtiyaçlarına ve personel maaşlarına sarf edilmekle birlikte giderlerin dağılımı tabloda daha net bir şekilde görülecektir.

⁸¹ VGMA, *VGMA.d*, No. 1578, 15-16.

⁸² VGMA, *VGMA.d*, No. 1578, 22-23.

⁸³ Yarı ailevî vakıf, hem hayrî hem de zürri vakıfların unsurlarını bir arada taşımaktadır. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 17. En belirgin özelliğiyle hayrî vakıflar, bütün insanların veya fakirlerin yararlandığı vakıflar iken; zürri vakıflar, önce vâkîfın soyundan gelenlerin ve onların nesilleri tükendikten sonrada fakirlerin faydalandığı vakıflar şeklinde tanımlanmıştır. Söz konusu vakıflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 273-277; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 120-124.

Tablo 4: Vakfiyelere Göre Vakfın Gider Tablosu

Harcamanın Kime/Nereye Yapıldığı	Harcamanın Miktarı
Mütevelli	4 + 16 + 20 akçe (yevmî/günlük) (son vakfiyede mütevelliye yevmî 60 akçe belirlenmiştir)
Nâzır	30 kuruş (senevî/yıllık)
Muhâsib	15 kuruş (senevî/yıllık)
Kâimmakâm-ı Mütevelli	10 akçe (yevmî/günlük)
Câbî	20 akçe (yevmî/günlük)
Müderris	20 + 10 + 10 + 3 akçe (yevmî/günlük)
Hâfız-ı Kütüb	10 akçe (yevmî/günlük)
Bevvâb	3 + 6 akçe (yevmî/günlük)
Mehmed Sırrı Efendi'nin yaptırdığı medresenin müderrisine, haftada iki gün okutacağı ders karşılığı	10 + 6 akçe (yevmî/günlük)
Mum akçesi (medresede bulunan dört odadan her birine)	2 akçe (yevmî/günlük)
Mum akçesi (medrese odasında kalan her bir talebe için)	3 + 3 akçe (yevmî/günlük)
Yağ akçesi (medrese kapısında geceleri yakılacak kandil için)	2 + 2 + 5 akçe (yevmî/günlük) (son vakfiyede 12 kıyye yağ satın alınması istenmiştir)
Şeyh Resmî Câmî imamı olanlara vakfedilen ev arsasının mukâtaa bedeli için	680 akçe (senevî/yıllık)
Gazi Kemal Mahallesi Kurşunlu Câmî imam, hatip, müezzin ve kayyımından her birine	4 + 2 akçe (yevmî/günlük)
Hâkim Mahallesi Bodur Minareli Câmî imam, hatip, müezzin ve kayyımından her birine	4 + 2 akçe (yevmî/günlük)
Kavaklı Câmî imam, hatip, müezzin ve kayyımından her birine	4 + 2 akçe (yevmî/günlük)
Serdar Çeşmesi yakınlarındaki Câmî imam, hatip, müezzin ve kayyımından her birine	4 + 2 akçe (yevmî/günlük)
Kurşunlu Câmî şeyhine	6 akçe (yevmî/günlük)
Bodur Minareli Câmî şeyhine	6 akçe (yevmî/günlük)

Tablo 4'te bulunan bilgiler dikkatle incelendiğinde, Mehmed Efendi'nin sahip olduğu menkul ve gayrimenkullerle vakfını sürekli şekilde desteklediği açıkça görülecektir. Vakfın gelir artışları medresenin fizikî ihtiyaçlarına, talebenin ve çalışan kadrosunun ise gelirlerine doğrudan zam olarak yansıtılmıştır. Diğer taraftan Mehmed Efendi, sadece kendi kurduğu vakfın giderlerini karşılamakla yetinmemiş, vakfın imkânları ölçüsünde Gediz'de bulunan başka bazı vakıf görevlilerinin de maaşlarını ödemiştir. Bunun karşılığında onlardan, kendi vakfının müderris ve talebelerinden, sorumluluklarına ilaveten cuma ve pazartesi geceleri akşam namazından sonra belirlediği duaları okumalarını, kendisi, eşi ve ailesi için niyazda bulunmalarını şart koşmuştur.⁸⁴ Sonuçta Mehmed Efendi, kurmuş olduğu vakfın devamlılığını sağlamak için vakfın gelir ve menfaatıyla vakfın giderlerini sağlam bir zemine oturtmuş gözükmektedir.

Ancak Mehmed Efendi ve eşinin vefatından sonra, kurulan hassas denge bazen ihmale uğradığı görülmektedir. Şöyle ki, Mehmed Efendi'nin vefatının ardından tevliyet görevini üstlenen eşi Habibe Hanım'ın isteğiyle, vakıf yönetimi Evkâf Nezâreti'ne devredilmiştir. Tevliyet/mütevellilik hissesi olarak da Habibe Hanım'a üç yüz kuruş tahsis edilmiş ve Evkâf Hazinesi tarafından da ödemeler gerçekleştirilmiştir.⁸⁵ Doğal olarak bu ödemeler Habibe Hanım'ın vefatının ardından onun ve vâkıfın akrabaları arasında sürdürülmüştür.⁸⁶ Fakat medrese ve kütüphane çalışanlarının maaşlarına gelindiğinde, ne kadar ödeme yapılması gerektiğinin yerel makamlarca iyi takip edilmediği görülmektedir. Hatta Gediz kazasının bağlı bulunduğu Evkâf biriminde ödemelere dair kaydın bulunmadığı, bunlara rağmen Kütahya'daki evkâf gelirlerinden yıllık bin iki yüz yetmiş dört kuruşun Mehmed Efendi vakfına gönderildiği belgelerde ifade edilmektedir.⁸⁷ Bütün bu bilgiler, vakıf çalışanlarının her şeye rağmen mağdur edilmemekle birlikte Mehmed Efendi ve hanımının vefatından sonra vakfın, yönetim ve gelir-gider dengesi bakımından çok iyi yönetilmediği izlenimi vermektedir.

SONUÇ

Gedizli Mehmed Efendi, müderrislik, nâiblik, kadılık ve fetvâ eminliği gibi farklı görevleri üstlenerek Osmanlı ilmiyesinde uzun süre hizmet etmiştir. Her ne kadar ismi, Osmanlı ilmiyesinde belirgin şekilde ön plana çıkmasa

⁸⁴ VGMA, VGMA.d, No. 1578, 20.

⁸⁵ BOA, *Evkâf Sergi* [EV.HMH.SRG], No. 81, 131; BOA, *EV.HMH.SRG*, No. 85, 248; BOA, *Evkâf Sergi Halifeliği* [EV.SRG], No. 142, 202.

⁸⁶ BOA, *EV.BRT*, No. 267, Gömlek No. 9; BOA, *EV.MKT*, No. 394, 31.

⁸⁷ BOA, *EV.MKT*, No. 550, 78; BOA, *EV.MH*, No. 1480, 21.

da aldığı eğitim, üstlendiği görevler, kendi yazdığı ve istinsah ettiği eserler, onun ilmiye sınıfının göz ardı edilemeyecek bir şahsiyeti olduğunu göstermektedir.

Mehmed Efendi, ilmiye sahasındaki önemli konumunu vakıf alanına da taşımıştır. Kurduğu vakfın *esas vakfiye* tarihine bakıldığında, kurumsal anlamda hayır amaçlı ilk adımın kırk beşli yaşlarda atıldığı fark edilecektir. Hayır yapmayı öne çıkaran bu tutum, Mehmed Efendi tarafından hayatının ilerleyen aşamalarında da sürdürülmüş, vefatına kadar vakfını daha münbit hale getirmek amacıyla yoğun çaba sarf etmiştir. Mehmed Efendi'nin kurmuş olduğu vakfın dört adet vakfiyeye sahip olması bunun en açık göstergesidir. Zira değişik tarihlerde vakfa dâhil edilen her türlü mevkufun kayıt altına alınması, birden fazla vakfiyenin ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda *esas vakfiye* Gediz Kadılığı, diğer *zeyl vakfiyeler* ise İstanbul Kadılığı tarafından düzenlenmiştir. Adeta Mehmed Efendi, vakfetme güç ve imkânını bulduğu ilk fırsatta bunu gerçekleştirme yolunu tutmuştur. Vakfının temelini oluşturan medrese ve kütüphane Gediz'de inşâ edilmiştir. Bunların her türlü giderini karşılamak amacıyla Gediz'de debbağhâne ve dükkânlar vakfedilmiştir. Yine aynı maksatla İstanbul'daki gayrimenkuller ve nakit paralar vakfın gelir kaynakları arasına katılmıştır.

Vakfiyeler içerisinde en kapsamlı olanı, vakfiyelerin sonuncusu bulunan *üçüncü zeyl vakfiyedir*. *Üçüncü zeyl vakfiye*, önceki vakfiyelere göre hem daha ayrıntılı hazırlanmış hem de vakıftan gelir sağlayan kişilere yenileri eklenmiştir. Sözelimi vakıf gelirlerinin hangi oran üzerinden değerlendirilmesi gerektiğinden tutun da kütüphanede bir kitap zayi olduğunda nasıl tazmin edileceğine kadar detaylı bilgiler bulunmaktadır. Dahası, Mehmed Efendi vakfı eğitim kadrosunun ve vakıf dışında tahsisat ayrılan kişilerin, vâkıf ve ailesine nasıl ve ne şekilde dua etmeleri gerektiğinin malumatı vardır. Mehmed Efendi'nin vefatından yaklaşık dört sene önce kaleme alınan bu vakfiyede, hayır kalemlerinin ve dua isteklerinin yoğunluk kazanmasında, Mehmed Efendi'nin ilerleyen yaşının ve bütün çocuklarını kaybetmiş olmasının etkili olduğu açıktır.

Sonuç itibarıyla idaresi bakımından mazbut, mahiyet açısından ise yarı ailevî vakıf statüsünde olduğu tespit edilen Gedizli Mehmed Efendi'nin vakfı, kendisinin ve eşinin vefatının ardından çok iyi yönetilememiş gözükmektedir. Keza vakfın temelini oluşturan medresenin 1883 yılında yanmasıyla birlikte yaşanan süreç aynı izlenimi vermekte, yaklaşık bir asra yakın hizmet veren vakfın eski görkeminden uzaklaştığı dikkatleri çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.
- Akgündüz, Ahmet. "İcâre-i Vâhîde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. "İcâreteyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/389-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aktı, Ümit. "Gedizli Mehmed Efendi'nin Yaşadığı Dönem ve Fetvaları Işığında Sosyal Hayat". *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*. ed. Rifat Türkel. 43-60. İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Ayar, Talip. *Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği (1826-1922)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Bs, 2014.
- Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1990.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Mektubi Kalemi [DH.MKT]*. No. 1759, Gömlek No. 23; No. 1766, Gömlek No. 95.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Evkaf Berat [EV.BRT]*. No. 267, Gömlek No. 9.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Evkaf Sergi [EV.HMH.SRG]*. No. 81, 85.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Evkaf Cihat Kalemi [EV.MKT.CHT]*. No. 815.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Evkaf Mektûbî Kalemi [EV.MKT]*. No. 394, 550, 1606, 1707, 1708, 2028, 2639.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Evkaf Muhasebe Kalemi [EV.MH]*. No. 40, 1480.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Evkaf Sergi Halifelîği [EV.SRG]*. No. 142.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Evkaf Tahrirat [EV.THR]*. No. 145, 208.
- BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun [HAT]*. No. 552, Gömlek No. 27210.
- Ceyhan, Abdullah. *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ceyhan, Abdullah. "Gedizli Hafız Mehmed Efendi (1165-1253 h./1751-1837 m.)". *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*. ed. Rifat Türkel. 1-21. İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Ceyhan, Abdullah. "Gedizli Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ceyhan, Abdullah. "Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi". *Diyanet İlmî Dergi* 29/3 (Eylül 1993), 11-24.
- Çakır, Abdullah. "Fetva Emîni Hafız Seyyid Mehmed Gedûsî Efendi ve Tasavvuf". *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*. ed. Rifat Türkel. 61-105. İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

- Çetin, Nuran. "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2015), 5-36.
- Gedûsî, Mehmed Efendi. *Fetâvâ-yı Bâlizâde*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3850).
- Gedûsî, Mehmed Efendi. *Müretteb câmiu'l-fusûleyn*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3760).
- Gedûsî, Mehmed Efendi. *Nusretü'l-evliyâ*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3712, 3792).
- İpşirli, Mehmet. "Câbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2014.
- Kelebek, Mustafa. "Gedûsî Mehmed Efendi Fetvalarında Öne Çıkan Fıkhî Tahliller". *Gedizli Hafız Mehmed Efendi*. ed. Rifat Türkel. 23-41. İstanbul: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Kunter, Halim Baki. "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 103-129.
- Orbay, Kayhan. "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şeriyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahriir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)". *Vakıflar Dergisi* 29 (2005), 27-41.
- Ömer Hilmi Efendi. *Ahkâmü'l-evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307.
- Özgülendli, Osman Gazi-Yüksel, Hasan. "Vakfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/465-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öztürk, Nazif. "Mütevelli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şahin Allahverdi, Reyhan. "Zürri Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 43 (2016), 313-323.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Ahmed Cevdet. 2 Cilt. Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Defter [VGMA.d]*. No. 580, 629, 1578, 3588, 3611, 3614, 3616, 3639, 3645, 3657, 4540.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf İstılahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 55-60.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Vakfiyelerin Dilinden Hüdâyî Mahmud Efendi Vakfı". *Üsküdar Sempozyumu II*. ed. Zekeriye Kurşun vd. 1: 173-181. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2005.